

MKB onder druk in 1992

W.H.J. Verhoeven, J.G. Vianen en A.R.M. Wennekers*

De productiegroei van het midden- en kleinbedrijf is sterk aan het vertragen. In 1992 wordt nog slechts een groei van ruim 1,5% voorzien. De verwachte zeer zwakke ontwikkeling van de binnenlandse bestedingen is hier vooral debet aan, maar ook de groeivertraging van de Duitse invoer heeft een drukkend effect. Voor kleinere bedrijven kan de toenemende marktdruk ook een impuls zijn om nieuwe wegen in te slaan.

De jaren tachtig

De werkgelegenheid verplaatst zich steeds meer van grote naar kleine en middelgrote ondernemingen. In de jaren tachtig groeide het aantal banen in grote bedrijven (met meer dan 100 werkzame personen) met 125.000. De werkgelegenheidsstijging bij de kleine en middelgrote ondernemingen bedroeg evenwel niet minder dan circa 215.000 banen¹. Een groot deel van de banencreatie betrof deeltijdbanen. Procentueel gezien groeide de werkgelegenheid van het MKB in het afgelopen decennium jaarlijks 0,2 procentpunt sneller dan van het grootbedrijf.

Met deze ontwikkeling in de werkgelegenheid zette het midden- en kleinbedrijf (MKB) de trend naar kleinschaligheid voort die sinds het begin van de jaren zeventig is ingezet. Kleinschaligheid die, na een lange periode van schaalvergroting, deels tot stand kwam door de verschuiving naar tertiaire sectoren, maar ook door verschuiving van de werkgelegenheid binnen de sectoren naar kleine en middelgrote bedrijven. Het Nederlandse bedrijfsleven sluit daarmee aan bij de ontwikkeling naar meer kleinschalige bedrijven in andere westerse landen als het Verenigd Koninkrijk, Duitsland, Frankrijk, de Verenigde Staten en Japan. Ook daar is het 'V-patroon' waarneembaar, waarbij het werkgelegenheidsaandeel van het MKB daalde in de jaren zestig en begin zeventig en sindsdien weer toenam².

Deze ontwikkeling ging gepaard met een forse groei van het aantal ondernemingen. Over de periode 1980-1990 gezien is er per saldo sprake van een toename van circa 60.000 actieve ondernemingen. Vooral in de periode 1988-1990 nam het aantal ondernemingen sterk toe.

Tabel 1. Enige kerngegevens van het MKB en het grootbedrijf voor de periode 1981-1990 (jaarlijkse groeicijfers in procenten)

| | MKB | Grootbedrijf |
|---------------------------------|-----|--------------|
| Aantal ondernemingen | 1,5 | 1,6 |
| Werkgelegenheid in arbeidsjaren | 0,5 | 0,3 |
| Productie | 2,5 | 2,7 |
| Arbeidsproductiviteit | 2,0 | 2,4 |

Bron: EIM.

Tegenover de toenemende kleinschaligheid in werkgelegenheidstermen staat evenwel een daling van het aandeel van het MKB in het productievolume. Zoals uit tabel 1 blijkt is in het verstreken decennium de productiegroei in het MKB 0,2% per jaar achtergebleven bij die in het grootbedrijf. Anders gezegd: het MKB realiseert een geringere arbeidsproductiviteitsgroei³.

In de volgende paragrafen wordt bekeken hoe het MKB zich ontwikkelde ten opzichte van het grootbedrijf gedurende de verschillende fasen van de conjunctuur, zoals die zich in de jaren tachtig aandienen. Vervolgens zal worden aangegeven welke verwachtingen er voor het MKB in 1992 mogen worden uitgesproken. Tot slot zullen enige beleidsimplificaties voor bedrijfsleven en overheid worden bekeken.

MKB in de conjunctuur

De algehele conjunctuurbeweging laat zich inclusief de jaren 1991/1992 in vijf deelperiodes onderscheiden zoals aangegeven in tabel 2, waar ook de productiegroei van het MKB wordt gepresenteerd. Na de recessie in 1981 en 1982 herstelden allereerst vooral de export en de investeringsgeneigdheid. De consumptieve bestedingen lieten pas vanaf 1985 weer duidelijke groei zien. Het herstel van de productiegroei werd in 1986 en 1987 onderbroken doordat de internationale concurrentiepositie, zowel op de binnenlandse als op de exportmarkt, te lij-

* De auteurs zijn werkzaam bij het Economisch Instituut voor het Midden- en Kleinbedrijf (EIM). J.G. Vianen is tevens hoogleraar Economie van kleine en middelgrote ondernemingen aan de Katholieke Universiteit Brabant.

1. Deze stijging vond per saldo plaats nadat eerst het werkgelegenheidsverlies uit het begin van de jaren tachtig was goedge maakt.

2. W. Sengenberger, G.W. Loveman en M.J. Piore, *The re-emergence of small enterprises-industrial restructuring in industrialized countries*, ILO, Genève, 1990.

3. J.G. Vianen, Small business developments in the long run and through the business cycle: lessons from the past in the Netherlands, paper gepresenteerd tijdens de workshop The formation, management and organization of small and medium-sized enterprises, Jönköping, Zweden, september 1991.

den had van de sterk dalende dollarkoers. De binnenlandse bestedingen vertoonden daarbij nauwelijks aarzeling. Het eind van de jaren tachtig kenmerkte zich door een hoogconjunctuur in alle bestedingscategorieën, die inmiddels ten einde is gekomen.

De uitwerking van de conjunctuur op het MKB was veelal anders dan bij de grote bedrijven. Dat bleek duidelijk in de jaren 1981/1982. Hoewel de oorsprong van de recessie voor een belangrijk deel in het buitenland was gelegen, vond de sterkste teruggang uiteindelijk plaats in de binnenlandse sectoren en daarmee bij het MKB⁴. Dit werd nog verergerd doordat kleine bedrijven relatief sterk vertegenwoordigd zijn in inkomensgevoelige segmenten als de duurzame consumptiegoederen en de ongesubsidiëerde woningbouw. In de minder inkomensgevoelige consumptie van voedings- en genotmiddelen leden de kleine bedrijven daarenboven fors markt-aandeelverlies. De relatief goede exportprestaties van kleine bedrijven in deze periode konden nauwelijks tegenwicht bieden. Per saldo daalde de produktie van het MKB met 4% per jaar, terwijl deze zich in het grootbedrijf stabiliseerde⁵.

Ook aan de kostenkant had het MKB door zijn schaal extra moeilijkheden met de recessie. De aanpassing van het arbeidsvolume aan de produktiedaling verliep traag, zodat de arbeidsproduktiviteit aanvankelijk enigszins daalde.

De belangrijkste redenen hiervoor zijn onder meer de veel geringere deelbaarheid van functies in het MKB en de sterke binding tussen ondernemer en

| | Export excl. energie | Part. consumptie | Bruto invest. vaste activa | Productie bedrijven | Productie MKB |
|---------|----------------------|------------------|----------------------------|---------------------|---------------|
| 1981-82 | 2 | -2 | -8 | -1,5 | -4 |
| 1983-85 | 6,5 | 1,5 | 6 | 2,5 | 2,5 |
| 1986-87 | 4 | 3 | 5,5 | 2 | 6 |
| 1988-90 | 7,5 | 2,5 | 6 | 4 | 5 |
| 1991-92 | 4,5 | 2 | -0,5 | 2 | 2 |

Cijfers afgerond op 0,5%.
Bron: CPB/EIM.

het personeel⁶. Ook de behoefte om aanpassingskosten te beperken en de geringe informatie over zowel afzetmarkt als arbeidsmarkt spelen een rol. In het grootbedrijf vonden daarentegen grootscheepse saneringen plaats, zodat de arbeidsproduktiviteit van meet af aan kon worden verbeterd.

Maatschappelijk gezien vormde het MKB een buffer die de werkloosheidsstijging nog enigszins beperkte. Bedrijfseconomisch leidde dit er echter toe dat het MKB relatief sterk aan winstgevendheid inboette en het winstherstel traag verliep. De investeringsgevigheid van de kleine bedrijven daalde hierdoor sterker dan bij de grote bedrijven.

Het aantal ondernemingen daalde in alle grootteklassen, maar in het grootbedrijf in sterkere mate dan in het MKB. Dit verschil hangt deels samen met inkrimping van grote bedrijven tot onder de grens van 100 werknemers.

Ook in de hersteljaren 1983-1985 bleef het MKB aanvankelijk duidelijk achter doordat het herstel werd getrokken door de export en de investeringen in outillage. Pas vanaf 1985, toen ook de consumptiegroei aantrok, begon de produktiegroei van het MKB die van het grootbedrijf te overtreffen. Dit was heel markant in 1986 en vooral 1987, toen de groei van het grootbedrijf mede door de dure gulden achterbleef, terwijl het MKB zowel op de binnenlandse als de buitenlandse markt floreerde.

Hierdoor en door de structurele matiging van de loonkosten was inmiddels ook een werkgelegenheidsherstel op gang gekomen, dat bij de kleine bedrijven nog krachtiger was dan bij de grote. Doordat de loonkosten per eenheid produkt vrijwel niet stegen, konden de winsten in het MKB relatief sterk toenemen. Tegelijkertijd verbeterde de financiële structuur aanmerkelijk. Het aandeel van het eigen vermogen nam toe van 22% in 1985 naar 30% in 1988⁷. De investeringsquote⁸ van het MKB herstelde zich tot een niveau van circa 16%, ruim boven dat van 1980.

De jaren 1988-1990 waren een periode van hoogconjunctuur voor zowel de grote als de kleine bedrijven. Op vrijwel alle markten was sprake van een krachtige expansie. Het MKB kende een jaarlijkse produktiegroei van 4,5 à 5%, terwijl het grootbedrijf

Tabel 2. Conjunctuurbeweging in de periode 1980-1992, gemiddelde jaarlijkse groei in procenten

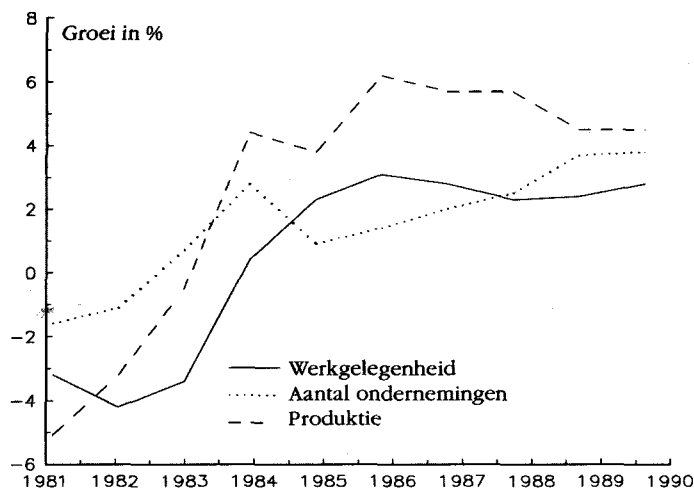
4. EIM, *Kleinschalig ondernemen 1990*.

5. EIM, *Kleinschalig ondernemen 1991*.

6. J. Taylor, *Unemployment and wage inflation*, 1974.

7. H. Kuiken, *Financiële structuur en investeringen in het midden- en kleinbedrijf*, EIM, 1990.

8. J. Bais, *Investeringen door het MKB en het grootbedrijf in Nederland*, EIM Researchpublikatie nr. 36, 1990.



Figuur 1. Ondernemingen, productie en werkgelegenheid in het MKB (1981-1990)

ruim 5% liet noteren. De bouw kwam hier ruim bovenuit, maar vertoonde in de loop van de periode een sterk verval. De handelssectoren trokken daartegen steeds sterker aan en vertonen sinds 1989 een groei die uitgaat boven die van de gehele particuliere sector. De groei van de detailhandel werd nog verder opgestuwd doordat de btw-verlaging in 1989 en de belastingherziening-Oort in 1990 de koopkracht nog een extra impuls gaven. Dit procyclische overheidsbeleid versterkte daarmee de conjuncturele ontwikkeling en met name van het MKB.

Ook in de werkgelegenheidscreatie speelden groot- en detailhandel een belangrijke rol, evenals de zakelijke dienstverlening. Zowel bij de grote als de kleine bedrijven steeg in de periode sinds 1986 het aandeel van de deeltijdbanen in opvallende mate. Het aantal moeilijk vervulbare vacatures liep met name in het MKB krachtig op.

Ten slotte weerspiegelde de hoogconjunctuur zich ook duidelijk in een versnellende groei van het aantal ondernemingen. Het aantal starters liep vanaf het midden van de jaren tachtig voortdurend op (van 14.000 in 1985 tot 22.000 in 1990), terwijl het aantal opheffingen vrij stabiel bleef; het aantal faillissementen liep daarbij terug van 4.200 in 1985 tot 2.850 in 1990.

Per saldo versnelde de jaarlijkse groei van het aantal ondernemingen van een tempo van 1% in 1985 naar 3,75% in 1989 en 1990.

Het MKB in 1991 en 1992

In 1991 kwam een duidelijke omslag. Groeide de productie van het MKB in 1990 nog met 4,5%, in 1991 beliep de groei circa 2,5%. Voor dit jaar wordt een verdere vertraging voorzien tot ruim 1,5%. De vertraging in de wereldhandel in de tweede helft van 1990 raakte ook de export van het MKB. Enig tegenwicht werd daarbij geboden doordat het MKB zich relatief sterk richt op Duitsland, waar de invoervraag zeer fors toenam. Het effect hiervan bleef overigens achter bij de mogelijkheden omdat de Duitse import uit Nederland duidelijk minder is toegenomen dan die uit de meeste andere EG-landen⁹. Voor 1992 is momenteel de verwachting dat in de meeste OESO-landen een gematigd herstel zal plaatsvinden¹⁰, hoewel bij voorbeeld in de Verenigde Staten

op dit moment nog geen overtuigende verbetering is ingetreden. Hier staat evenwel tegenover dat de groei in Duitsland verder zal vertragen. Per saldo zal het zwakke herstel van de wereldeconomie in 1992 voor het MKB geen effect opleveren.

In 1991 en 1992 hebben vooral binnenlandse factoren een drukkende invloed op de afzetontwikkeling van het MKB. De nieuwbouw van woningen liet vorig jaar al een absolute daling zien. Er werden aanzienlijk minder sociale woningen in aanbouw genomen, terwijl ook de ongesubsidieerde woningbouw terugliep onder invloed van de hoge rentestand, het hogere huurwaardeforfait en de toenemende onzekerheid. Voor dit jaar wordt nog geen verbetering verwacht.

Voorts groeiden de bedrijfsinvesteringen vorig jaar reeds minder dan in 1990, en wordt voor 1992 een absolute daling voorzien. De bedrijfsinvesteringen liggen in ons land al een aantal jaren op een hoog niveau, zodat van veel bedrijven de capaciteit aanmerkelijk is uitgebreid, terwijl nu de winst veelal onder druk staat en de vooruitzichten minder zijn. Bij de consumptieve bestedingen kon vorig jaar eveneens een duidelijke groeivertraging geconstateerd worden, die zich dit jaar zal versterken. Terwijl in 1989 en 1990 de koopkracht van de consument onder invloed van lastenverlichting en geringe inflatie aanmerkelijk toenam, was hiervan in 1991 nauwelijks sprake. Voor 1992 is een koopkrachtverlies niet ondenkbaar. De burgers worden geconfronteerd met opnieuw lastenverzwaringen, gepaard gaande met een hogere inflatie.

Evenals in 1989 en 1990 lijkt het beleid de conjunctuurbeweging te versterken, maar nu in neerwaartse zin. Door geringere besparingen lieten de consumptieve bestedingen vorig jaar nog een redelijke groei zien, maar dit jaar zullen de consumptieve bestedingen slechts weinig toenemen.

In vergelijking met het grootbedrijf behaalde het MKB in 1991 redelijke resultaten. Grote bedrijven zijn gevoeliger voor de internationale conjunctuur: ze exporteren meer naar het buitenland, vooral naar landen buiten de EG. Grote bedrijven hebben ook meer last van de internationale concurrentie, doordat vaak wordt afgerekend in dollars.

Voor 1992 geldt een iets ander beeld: het, overigens trage, internationale herstel is in eerste instantie van belang voor de grote industriële bedrijven. Het MKB krijgt te maken met een afnemende groei in Duitsland en een zwakke binnenlandse afzetontwikkeling, zodat de groei van het MKB verder zal vertragen.

De werkgelegenheid van met name het MKB ontwikkelde zich in 1991 wederom positief. Er kwamen per saldo 29.000 arbeidsjaren (= volledige banen) bij, waardoor de werkgelegenheid in het MKB met 46.000 personen toenam, veel minder dan in 1990 toen de werkgelegenheid in het MKB met 75.000 personen toenam. In 1992 zal de werkgelegenheid in het MKB nog minder toenemen.

Het aantal ondernemingen ontwikkelde zich in 1991 positief. Het aantal startende ondernemingen lag in

9. C.W.A.M. van Paridon, Nederland mist kansen op Duitse markt, *ESB*, 1 januari 1992, blz. 16-17.

10. OESO, *Economic Outlook*, december 1991.

de eerste drie kwartalen blijkens gegevens van de Kamers van Koophandel rond het aantal van de vergelijkbare periode in 1990. Op jaarbasis komt dit neer op circa 20.000 starters. Wel steeg het aantal uit-schrijvingen, waaronder het aantal faillissementen. Voor 1992 wordt een lagere groei van het aantal starters en een verdere toename van het aantal opheffingen verwacht onder invloed van het verslechterde economische weerbeeld.

Beleidsimplicaties

Terugkijkend op de jaren tachtig zien we dat het kleinere bedrijfsleven meer werkgelegenheid wist te scheppen dan grotere bedrijven. Vooral de laatste jaren is er een geweldige dynamisering waarneembaar aan de 'onderkant' van het bedrijfsleven. Het Ministerie van Economische Zaken ondersteunt deze beweging met de campagne 'Onderneem 't maar'. Velen zoeken het ondernemerschap als uitdaging of voelen zich aangetrokken in het MKB te gaan werken. Een dynamiek die de gehele economie op termijn goed zal doen, mits de arbeidsproductiviteitsontwikkeling niet te veel uiteen gaat lopen tussen kleinere en grotere bedrijven. Een goed economisch beleid, of zoals thans door het Ministerie van Economische Zaken gevoerd ondernemerschapsbeleid kan echter niet zonder een 'op maat voor het MKB' gesneden technologiebeleid¹¹, aangevuld met een adequaat opleidings- en scholingsbeleid.

Indien kleinere bedrijven, met name in de toeleverings- en distributieketen, de slag zouden missen, zou dit ten koste gaan van de gehele dynamiek en flexibiliteit van de Nederlandse economie. Uiteraard komt het daarbij vooral op het MKB zelf aan om vernieuwingen door te voeren. Door de afschaffing van de Instir is echter wel een belangrijke stimulans voor de technische vernieuwing in het MKB weggevallen.

Ook het conjunctuurbeleid is van belang voor het MKB. Het beleid heeft in de laatste jaren procyclisch gewerkt; bestedingsverruiming in 1989 en 1990 en bestedingsbeperking door lastenverzwaring in 1991 en 1992. Dit heeft het MKB sterker doen golven, met als gevolg dat voor 1992 de verwachtingen voor het MKB ronduit tegenvallen: een produktiegroei van nog maar 1,5%. Dit heeft uiteraard een drukken-de uitwerking op de algehele economische groei. Nu de overheid geen ruimte heeft voor een stimulerend beleid, rijst de vraag welke mogelijkheden het MKB zelf heeft om de groeivertraging het hoofd te bieden. Gunstig is in elk geval dat het financiële weerstandsvermogen van dit deel van het bedrijfsleven in de afgelopen jaren sterk is verbeterd. Hiermee kunnen tegenvallers worden opgevangen. Maar nog belangrijker is het voor kleine bedrijven om vanuit deze sterke positie te investeren in de ontwikkeling van een adequate marktstrategie, in het leggen van handelscontacten en in het uitvoeren van marktstudies¹². Waar dit de middelen van individuele bedrijven te boven gaat kan dit uiteraard in samenwerkingsverbanden of via branche-organisaties worden opgezet.

Met name gaat het hier om een internationale marktstrategie. Daarbij kan de binnenlandse groeivertraging een extra impuls vormen om te gaan exporteren. Uit recent onderzoek is gebleken dat er bij veel

| | 1990 | 1991 | 1992 |
|--------------------|------|------|------|
| Productie | 4,5 | 2,5 | 1,5 |
| Export | 8 | 5,5 | 5 |
| Binnenlandse afzet | 3,5 | 1,5 | 1,0 |
| Arbeidsvolume | 3 | 1,5 | 0,5 |

Cijfers afgerond op 0,5%.

niet-exporteurs sprake is van reële exportmogelijkheden¹³. Daarnaast moeten exporterende bedrijven bezien of zij hun handelscontacten dienen te verbreden naar andere markten.

Op de thuismarkt van het MKB zal de geringe groei van de vraag een extra impuls kunnen vormen om 'niches' op te zoeken. Hiertoe lijken in toenemende mate mogelijkheden te ontstaan vanwege de 'up-grading' en differentiatie van de consumptieve vraag. Daarnaast is er de tendens tot specialisatie, waarbij het grootschalige bedrijfsleven activiteiten die het niet tot zijn kerntaken rekent, uitbestedt. Het MKB zal alert op deze marktontwikkelingen moeten reageren.

Tot slot stellen wij vast dat kleinere bedrijven bij economische neergang beter in staat blijken werkgelegenheid vast te houden dan grote bedrijven. In 1991 en 1992, als de produktiegroei duidelijk kentert, loopt de groei van de werkgelegenheid in het MKB dan ook minder snel terug dan de produktiegroei. Het MKB behoedt ons voor een grotere werkloosheid.

Deze stabiliserende rol van het MKB voor de werkgelegenheid zou nog nadrukkelijker kunnen zijn indien de arbeidsvoorziening effectiever zou werken voor de kleinere bedrijven die met relatief veel moeilijk vervulbare vacatures te kampen hebben.

Wim Verhoeven
Joop Vianen
Sander Wennekers

Tabel 3. Kern-gegevens MKB 1991 en 1992, volumegroei in procenten van voorgaand jaar

11. WRR, *Op maat van het midden- en kleinbedrijf*, Den Haag, 1987.

12. Er zijn aanwijzingen dat het belang van dergelijke activiteiten nog onvoldoende wordt onderkend. Zie bij voorbeeld EIM, *Kleinschalig ondernemen 1991*, blz. 99-103. Ook het verlies van Nederlands marktaandeel op de Duitse markt zou hierop kunnen wijzen. Zie verder C.W.A.M. van Paridon, op.cit., 1992.

13. ABN-AMRO, *Met kracht naar het buitenland; exportmogelijkheden van het Nederlandse MKB*, 1991. Deze studie is uitgevoerd door het EIM.